

УРУШЛАР ВА ҚУРОЛЛИ ТЎҚНАШУВЛАРДА Артиллерия тайёргарлиги ва унинг Ривожланиш тарихи

¹Турғунбоев Баходир Иргашбаевич

Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети
Ҳарбий тайёргарлик ўқув маркази Артиллерия цикли бошлиғи,
подпоковник,

²Анорбоев Абдулла Абдуҳакимович

Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети
Ҳарбий тайёргарлик ўқув маркази Артиллерия цикли катта
ўқитувчиси, резервдаги подполковник,

³Усмонов Шахобиддин Рузимуродович

Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети
Ҳарбий тайёргарлик ўқув маркази Артиллерия цикли катта
ўқитувчиси, резервдаги подполковник,

⁴Уралов Хусан Бобоқуллович

Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон миллий университети
Ҳарбий тайёргарлик ўқув маркази Муҳандис-сапёр кўшинлари,
кимёвий химоя ва топогеодезик таъминоти цикли катта
ўқитувчиси, доцент, резервдаги подполковник.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7513511>

ARTICLE INFO

Received: 26th December 2022
Accepted: 05th January 2023
Online: 07th January 2023

KEY WORDS

Артиллерия хужумига тайёргарлик, артиллерияни қўллаб-қувватлаш, оловнинг турлари, қўқисдан, доимий олов, ўзаро таъсир, хужум операцияси, оловни сохта узатиш, қамал, қалъа, снаряд, ҳарбий санъат.

ABSTRACT

Мақолада урушлар ва қуролли тўқнашувларда артиллерия тайёргарлиги уни ташкил этиш ва ўтказишда фойдали сабоқлар, унинг ривожланиш тарихи келтирилган.

Жангда душман устидан ғалаба қозониш асосларидан бири бу, душман ҳақида тезкорлик билан аниқ маълумотларга эга бўлиш, уларни ўз вақтида қайта ишлаш, қўшин турлари ҳаракатларини ҳамкорликда ташкил этиб душманни оловли бостириш самарадорлигини оширишдан иборат. Мотоўқчи қўшинларини жанговар вазифаларни бажаришларида оловли қўллаб-қувватловчи восита бу артиллерия ҳисобланади. Артиллерия бўлинмасини моҳирона бошқариш, тезкорлик билан ностандарт қарорлар қабул қилиш, ўзгарувчан вазиятларда мотоўқчи бўлинмалари билан узлуксиз ҳамкорликни олиб бориш, жангда муваффақият қозонишга омил бўлиб хизмат қилади. Артиллерия бўлинмасини мудофаа ва хужум жангидаги ҳаракати, қўллайдиган олов турларини самарали қўллаш тактикасини янги усулларини излаб топиш ва уни такомиллаштириш ҳозирда долзарб масалалар қаторидан ўрин олган.

Артиллерия бўлинмалари жангнинг барча турларида умумқўшин бўлинмаларини доимий олов билан қўллаб қувватлаш учун мўлжалланган [1].

Сўнгги йилларда ҳарбий тўқнашувларда артиллериядан жанговар фойдаланиш таҳлили шуни кўрсатадики, агар артиллериячилар оталари ва боболарининг жанговар тажрибасидан фойдаланганларида унинг самарадорлиги анча юқори бўлар эди. Аввало, биз артиллерия ҳужумни тайёрлаш ҳақида гаплашамиз.

Артиллерия, қуруқликдаги қўшинларнинг асосий **тури** бўлиб, у катта кучга ва оловни юқори аниқлигига, катта узоқликга отишга, олов ва бўлинмалар билан кенг манёвр қилишга, муҳим бўлган нишонларга нисбатан оловни жамлаштириш хусусиятига эгадир.

Артиллерия тайёргарлиги — ҳужум олдидан душманнинг ўт очиш воситалари, жонли кучлар, мудофаа иншоотлари ва бошқа нишонларни артиллериядан ўт очиб йўқ қилиш, вайрон этиш. Артиллерия тайёргарлиги жангнинг умумий мақсадига, душман мудофаасининг қувватига, ҳужум қилувчи қўшинлар ихтиёридаги артиллерия ва ўқдори захирасига қараб белгиланади. Бринчи жаҳон урушидаги жангларда Артиллерия тайёргарлиги кўпинча бир неча кун давом этган. Артиллерия тайёргарлигининг бу тариқа узоқ давом этиши душманга бехосдан ҳужум қилишга имкон бермас эди. Иккинчи жаҳон урушида қўлланилган Артиллерия тайёргарлиги 15 дақиқадан то бир неча соатгача давом этган. Бу вақт ҳужум усулига, душман мудофаасининг куч ва характериға, қўшинларнинг қурол-аслаҳа ва снаряд билан таъминланганлик даражасига боғлиқ бўлган.

Қадим замонларда, икки минг йилдан кўпроқ вақт олдин, замонавий қуролларнинг биринчи аждодлари пайдо бўлган – отиш машиналари – антик даврнинг "артиллерияси". Порох ихтиро қилиниши билан ҳарбий ишларда инқилоб юз берди, ўқотар қуроллар яратилди. XII асрда Хитойда пайдо бўлган ўқотар қуроллар дизайни жуда оддий эди, XIII асрда араблар қуролларни яхшиладилар ва улар ўқ узиш ва ўқ отиш мосламасидан иборат эди. XIV асрда европаликлар арабларнинг ўқотар қуроллари билан танишдилар. Улар чақирилган модфа, бу Арабча "ичи бўш қисм" деган маънони англатади. Модфа пастки қисми кўр бўлган темир қувур эди. Ундан шарсимон ўқлар ва ўқларни отиш мумкин эди, порох қуролнинг пастки қисмида жойлашган туташ тешиги орқали қизил таёқ билан ёндирилди. Модфа принципига кўра, бомбардимон деб номланган биринчи Европа қуроллари ҳам ташкил этилди.

Тарих нуқтаи назаридан **артиллерия тайёргарлиги элементлари** XIV-XVI асрларда пайдо бўлган артиллерия ҳужумдан олдин қалъаларни ва мустаҳкамланган душман позицияларини бомбардимон қилишган. Шундай қилиб, 1552 йилда Иван Грознийнинг армияси Қозон шаҳрини қамал қилишда қалъага бир ойдан кўпроқ вақт давомида 150 та тўпдан ўқ узган.

1700 йилнинг 30 ноябрь куни Россия подшолиги ҳамда Швеция қироллиги ўртасида Эстониянинг Нарва шаҳрида Шимолий уруш доирасида муҳим жанг бўлиб ўтди. Жангда Буюк Пётр I ҳукмронлик қилаётган Россия қўшинлари 18 ёшга ҳам тўлмаган Швеция қироли қўшинлари томонидан тор-мор этилди. 1704 йилда иккинчи бор Нарвага юриш қилган Пётр энди уни эгаллашга муваффақ бўлди. 1704 йилнинг ёзида Буюк Пётрнинг 100 та қамал артиллерияси 10 кун давомида Нарва қалъасини қамал

вақтида хужумга ўтишдан олдин бомбардимон қилишган. Бундай ҳаракатлар асосан қамал артиллерияси кучлари томонидан қалъаларга хужум қилиш учун артиллерия тайёргарлиги ҳисобланган. Аммо дала жангларида, XVIII аср бошланишидан олдин артиллериянинг роли жуда камтар бўлган.

Буни Ўрта Осиёда Бухоро қўшини таркибидаги тўплар мисолида ҳам кўришиз мумкин. XVIII асрнинг 70-йилларида Бухоро қўшинлари таркибида 5та тўққизфутли, 2 та бешфутли, 8 та учфутли тўплар ва 5 та замбарак бўлган [2].

Бухорода 200 тўпчи бўлган. Тўпларнинг баъзилари Нодир шоҳнинг Бухорога юриш давридан бери қолган бўлиб, тўплар катта эди ва ҳар бирини ташиш учун саккизта хўкиз керак эди. Бухорода яроқсиз бўлган бир неча чўян тўплари ҳам бўлган. Лекин бошқалари ҳам бор эди. Мисол учун, 1810 йилда Қўқон халқига қарши юришда Бухоро қўшини туяларга ўрнатилган 15 та кичик калибрли тўплардан ўқ узган. Ҳатто кичикроқ калибрли тўплар "битта отга қўшилган" ғилдиракларда ташилган. Ядро диапазонини, куч ва мақсаднинг мағлубияти аҳамиятсиз эди. Қуроллар ўқимаган душман аскарларини нишонга урушдан кўра кўпроқ қўрқитарди. Улар "қуруқ тупроқда ўзидан изқолдириб узоқ масофали парвоздан чарчаганда ерга йиқиларди. Парвоз охирида тезлик шунчаки паст эдтики, агар у сизга тўғри учуш фантазияси бўлса, сиз учаётган ядроларни кўришингиз ва уларни четлаб ўтишингиз мумкин эди [3].

XIX асрда артиллерия тайёргарлигининг такомиллаштириши Франция императори Наполеон I номи билан узвий боғлиқдир. Унинг ўз принципига содиқлиги – душманни ҳал қилувчи тарзда ҳал қилувчи майдонда мағлуб этишда намоён бўлади. Наполеон фавқуллодда маҳорат билан корпус ва дивизион артиллерия оловини муҳим объектларга тезда оммавий равишда тарқатишга муваффақ бўлган.

Мақсадлар учун оловни йиғиш нафақат жангга тайёр бўлган душман қўшинлари эди, шунингдек, қўшинларнинг концентрацияси ва қаршилиқ кўрсатиш учун қулай жойлар ҳам эди. Наполеон армиясининг артиллерияси ўз қўшинларининг муваффақиятини тахмин қилган ҳолда жанглар бошланишидан олдин ҳам бундай жойларга ўқ узган. Артиллериянинг аксарият ўша вақтдаги бошлиқлари Наполеоннинг артиллерия санъати билан жуда таъсирланишган, бу ярим асрдан кўпроқ вақт мобайнида, то резбаланган артиллерия пайдо бўлгунга қадар, улар шунчаки артиллериядан жанговар фойдаланишнинг Наполеон техникасини нусхалашган.

Биринчи Жаҳон уруши (1914-1918) артиллериядан жанговар фойдаланиш назарияси ва амалиётининг ривожланишига кучли туртки берди. Бу ўша йилларда "артиллерия хужумига тайёргарлик" атамаси ва "артиллерия хужумини қўллаб-қувватлаш" жанговар қоидалар ва қўлланмаларда расман пайдо бўлди.

Биринчи Жаҳон уруши олдида рус артиллериясининг жангавор ҳаракатлари 1912 йиладаги "Жангдаги дала артиллериясининг ҳаракатлари қўлланма"си ва "Дала хизмати Низоми" асосан олиб борилган. Ушбу ҳужжатларда хужум пайтида артиллерия ҳаракатлари ва мустаҳкамланган позицияни ҳимоя қилиш ҳақида баъзи умумий кўрсатмалар мавжуд эди. Бироқ, артиллерия тайёргарлиги ёки хужумни артиллерия қўллаб-қувватлаши ҳақида гап йўқ эди. Артиллерия тактикаси жуда оддий эди. Ўзининг пиёда ёки отликлар томонидан хужумларда артиллерияга аниқ тайёргарлиги бўйича вазифалар берилмаган.

Ўз кўшинлари муваффақиятли олдинга силжиган тақдирда, артиллерия ўз хоҳишига кўра айна пайтда унга энг хавфли туюлган нишонлар учун ўқ узган. Артиллериянинг пиёда ва отлиқлар билан ўзаро ҳамкорлик йўқ эди. Олов турларидан фақат иккитаси бор эди - душманнинг пиёда аскарлар ва артиллериясидга зарба бериш. Оловни режалаштириш учун ҳисоб-китоблар қилинмаган, олов жадваллари тузилмаган, оловни бошқаришни марказлаштириш ва оловни йиғиш йўқ эди. Артиллериядаги энг юқори назорат органи дивизион командири эди. Артиллерия полки ёки бригада командирлари одатда маъмурий ва текшириш функцияларини бажарардилар, ҳатто умумкўшин бошлиғига маслаҳатчи ҳам эмас эди.

Биринчи Жаҳон уруши жанг майдонларида бундай ёндашувнинг номувофиқлиги намоён бўлди. Урушаётганлар "дастлабки артиллерия тайёргарлигисиз пиёдалар ҳужуми ҳатто очик шароитда ҳам имконсиз бўлиб чиқди", деб амин эдилар маневрли жанг; майдонда яширинган бўлса ҳам, ҳар қандай хандаклар билан мустаҳкамланган рақибнинг ҳужуми, албатта, муваффақиятга эришмади ва катта кераксиз пиёда йўқотишларни олиб келди" бундан ташқари, уруш бир қатор артиллерия ҳужумига тайёргарликнинг ибратли сабоқларини берди

Артиллерияни жангавор тажрибасини ўрганиш 1915-1917 йилларда артиллерия ҳақида барча урушаётганларнинг узоқ муддатли артиллерия тайёргарлиги учун кўшинлар хоҳишини қайд этиш мумкин. 1915 йилда Франция армиясининг ҳужумкор операциялари йил давомида Шампан ва Артуада артиллерия тайёргарлиги 3 ва 5 кун давомида ўтказилди. [5]. Артиллерия зичлиги 1916 ва 1917 йилларда 1 кмга 7, 9 ва 16 кун ичида артиллерия тайёргарлигидан олдин 55 та қуролга етди. Артиллерия зичлиги 1 км учун аллақачон 150 қуролга етди. Кўшинларнинг бош штаблари йўриқномаларида артиллериядан "барча тирик мавжудотларни йўқ қилиш." "Артиллерия йўқ қилади, пиёда сув тошқинлари", талаб этилар эди. Инглизлар артиллерия тайёргарлиги шундай бўлиши керакки, пиёдалар "оғизларида трубкалари билан ҳужумга ўтишлари мумкин бўлсин." дейишган.

Бироқ, катта миқдордаги артиллерия ва кўп кунлик артиллерия тайёргарлиги билан ҳам, ҳужум ҳар доим ҳам натижа бермаган. Ўқ-дориларнинг ақл бовар қилмайдиган сарф-харажатлари билан артиллериянинг мардона ҳаракатлари фақат 15 км чуқурликда маҳаллий тактик ютуқларга эришишнинг имконни берди.

1918 йилда артиллерия тайёргарлиги ҳақидаги фикрлар кескин ўзгарди. Муваффақиятсизликлар сабабларни таҳлил қилиш натижасида тўғри хулосалар чиқарилди. Узоқ муддатли артиллерия тайёргарлиги қўқистан ҳужум ўтказишни маҳрум этди. Генарал Е. З. Барсуков бу ҳақда шундай ёзган: ҳужум пайтида артиллерия тайёргарлигининг давомийлиги жанговар муваффақиятни таъминлайдиган энг муҳим омиллардан бирини истисно қилди - тўсатдан ҳужум элементини йўқ қилди. Рақиб ниятларни очиб бериш имкониятига эга бўлди ва рақиб эришган муваффақиятни бартараф этиш учун барча чораларни кўриди. У керакли кучларни таҳдид қилинган нуқтага қадар тортиб олишга муваффақ бўлди; биринчи ҳимоя чизиқлари ортида янгилари ўсди - ҳужум бўғилиб қолди ва кўпинча қарши ҳужумлардан кейин янги кучлар билан муваффақиятсизлик (катта йўқотишлар билан) ва асл ҳолатига қайтиш билан якунланди."

Ҳужумнинг тўсатдан бўлиши бир неча кун ичида эмас, балки бир неча соат ичида ўлчанадиган қисқа артиллерия тайёргарлигини талаб қилди. Немислар биринчи бўлиб қисқа артиллерия тайёргарлигини ўтказдилар. 1918 йил баҳорида Пикардиядаги инглиз-француз қўшинлари фронтини тўсатдан ёриб олд томондан ютуқни амалга оширдилар. Ҳужум кенг фронтда тайёрланган бўлиб у 100 км гача эди. Ҳужум оқимини тўсатдан таъминлаш мақсадида артиллерия давомийлиги вақти 5 соатгача қисқартирилди. Бундан буён кўп кунлик артиллерия тайёргарлиги амалда қўлланилмади. Кейинги операцияларда артиллерияни тайёргарлиги вақти 2 соатгача қисқартирилди.

Табиийки, қисқа артиллерия тайёргарлиги барча олов кучларини йўқ қилишга имкон бермади душманнинг муҳофаа зонасида артиллерия ҳамма нарсани йўқ қилиш вазифасини қўйишни тўхтатди. Асосий вазифалар душман артиллерияси ва пиёда олов кучини "зарарсизлантириш" эди. Ҳозирда қисқа артиллерия тайёргарлиги давомида артиллерия душманнинг нишонларини фронтда ва қанотларда олов билан бостириши керак, яъни ҳужумда уларни бир муддат ҳаракатиз ҳолатга келтириши зарур.

Шундай қилиб, уруш тажрибаси шуни тасдиқладики, артиллерия тайёргарлиги вақтида душман муҳофаасини янада самарали бостириш ва ҳужумнинг кутилмаган бўлишини таъминлаш вақтни қисқартириш ва ҳудудида артиллерия зичлигини ошириш орқали амалга оширилиши зарур. Биринчи Жаҳон урушининг яна бир сабоғи "артиллерия ва пиёдалар ўртасида яқин ҳамкорлик зарурлигини кенг эътироф этиди".

Биринчи Жаҳон урушининг яна бир сабоғи - артиллерия тайёргарлиги пайтида оловнинг ёлғон узатилиши.

Асосий дарслардан бири бу артиллерия тайёргарлигидан кейин ҳужумни артиллерия қўллаб-қувватлаши заруратни англаш эди. Уч йил давом этган жанг ва кўплаб муваффақиятликлардан сўнг урушаётганлар учун бу сабоқни ўрганиши керак бўлди. Энди, пиёдалар ҳужумини артиллерия тайёргарлигидан сўнг, артиллерия уни олд томондан ва қанотларда олов билан ҳамроҳ қилиб, артиллерия ёрдамини кўрсатиши керак эди.

1941 йилда бошланган Улуғ Ватан уруши ҳар томонлама артиллерия тайёргарлигини ўтказиш назарияси ва амалиётини синовдан ўтказди. Шундай қилиб, уруш йилларида, артиллерия зичлиги ҳақида саволлар, муҳофаани бостириш усуллари, артиллерия тайёргарлигининг давомийлиги ва тўпланиши, пиёдалар ва танклар ҳужуми олдин душман артиллериясига қарши кураш ва бошқалар.

Улуғ Ватан уруши жабҳаларида артиллерия тайёргарлиги ва ҳужумни артиллерия қўллаб-қувватлаш усуллари жангдан жангга қадар яхшиланди. Назариясидан фарқли ўлароқ Г. Барухмуллер [6], битта режага мувофиқ ишга туширилган артиллерия ўқув машинаси ишлаши керак деган постулатни эътироф этади ушбу режага мувофиқ охиригача вазиятдаги ўзгаришлар, Улуғ Ватан урушининг якуний босқичида бизнинг қуролчиларимиз артиллерия тайёргарлигининг бир нечта мумкин бўлган вариантларини тайёрлашни бошладилар ва уларни қуйидагиларга мувофиқ муваффақиятли ўзгартирдилар. Шунга кўра, артиллерия тайёргарлиги ва сигналларнинг турли хил вариантлари уларнинг танлови учун олов ёрлиғида

буюрилган. Артиллерия миқдорий ва сифат жиҳатидан ўсди. Аскарлар ва офицерларнинг ҳарбий маҳорати артиллерия бирликлари ошди, Сталинграддаги қарши ҳужумда аниқ ўзини намоён қилди. Бу ерда биринчи марта артиллерия ҳужуми уч даврда, янги Жанговар низом қоидаларга мувофиқ тўлиқ ўтказилди.

Улуғ Ватан урушидаги ғалабадан сўнг, артиллерия ҳужумида тўпланган тажриба яхшилаб таҳлил қилинди, ўрганилди ва умумлаштирилди. Ушбу мавзу бўйича урушдан кейинги биринчи иш "артиллерия ҳужуми" китоби 1946 йилда артиллерия Генерал-полковниги Ф. А. Самсонов томонидан нашр этилган. Таҳлил натижалари урушдан кейинги жанговар қоидаларда, ўқ отиш қоидаларида, дарсликларда, махсус адабиётларда ва "артиллерия журналы" саҳифаларида ўз аксини топди.

Артиллерияни тайёрлаш ва ҳужумни артиллерия қўллаб-қувватлаш масалаларининг ажойиб таҳлили 1980 йилда артиллерия маршали Г. Е. Переделский артиллерияси томонидан жанг ва операцияларда нашр этилган китобда келтирилган."

Хулоса қилиб шуни айтиш керак: замонавий артиллеристлар ўтган урушларда артиллериядан жанговар фойдаланиш тажрибасидан фойдали сабоқларни унутмасликлари керак. Кичик замонавий урушлар кенгайишига қарамай, артиллерия ҳали ҳам жангда пиёдалар ва танклар учун оловни қўллаб-қувватлашнинг асосий воситасидир. Ва бундан ҳам кўпроқ, биз кўплаб аскарларнинг ҳаёти учун тўланган ўтмишдаги урушларнинг артиллерия тайёргарлиги тажрибасини унутмаслигимиз керак. Ваколатли артиллерия, агар керак бўлса, душман учун ноанъанавий, кутилмаган артиллерия тайёргарлигини режалаштириши ва ўтказиши, пиёда аскарлари ва танкларининг ҳужумини қўллаб-қувватлаши керак. Бунинг учун артиллеристлар ихтисослашган университетларда ўқиш давомида тегишли тарихий асарларни ўрганишлари керак. Ўқитувчилар таркибининг вазифаси, ўз навбатида, тингловчиларга артиллерия машғулотларининг зарур фойдали дарсларини олиб бориши ва уларни касбий уфқларини кенгайтириш учун фойдали бўлган маълумотларни ўз ичига олган манбаларни мустақил равишда чуқур ўрганишга ундашдир.

References:

1. "Жангларда артиллерия олов турларини қўлланилиши". Ўқув қўлланма. - Тошкент 2022 й. Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети Ҳарбий тайёргарлик ўқув маркази Артиллерия цикли ўқитувчиси резервдаги подполковник А. Анорбоев 3-12 бетлар.
2. Ефремов Ф. Россиялик офицер Ефремовнинг тўққиз йиллик саёҳати, ҳозирда коллегия баҳоловчи, Бухоро, Хива, Форс ва Ҳиндистондаги ўн йиллик саёҳат ва саргузаштлар, у ердан Англия орқали Россияга қайтиб, ўзи ёзган. - Санкт-Петербург, 3-нашр, Қозон, 1811 йил.
3. Бухоро амирлигидаги ҳарбий ишлар тарихидан / Р. Е. Холиқова. - Матн: тўғридан-тўғри / / ёш олим. — 2014. — № 9 (68). - Пп. 399-402. - УРЛ: <https://moluch.ru/archive/68/11651/> / (кириш: 01.01.2023).
4. Барсуков Е. Рус артиллерияси армия (1900-1917 pp.). Вол. 3. Ч. ИВ, В. "Тактикалар ва артиллерия отишмалари. М.: ҳарбий дат, 1949.
5. Смирнов П. С. мустаҳкамланган ютуқ ип. М.: СССР НКО Воениздат, 1941 й.

6. Брухмуллер Г. Позцион урушга кираверишда артиллерия. Москва: Воениздат, 1936.
7. Артиллерия отиши ва ўт очишнини бошқариш қоидалари Тошкент. Ўзбекистон Республикаси Мудофаа вазирлиги. Тошкент 2019 й.